

Takvâ Ve Ahlakta İstikâmet

*Prof. Dr. Necdet Tosun
İlahiyat Fakültesi, Marmara Üniversitesi, Türkiye

Özet

İstikâmet, yanlış yollara sapmadan doğru yolda yürümek demektir. İslam ahlâkında istikâmet denince de ifrat ve tefrite yani yanlış yorumlara dalmadan i'tidâl üzere ahlâkı yaşamak, orta yoldan ve mâkul çizgiden ayrılmamak anlaşılır. Bir diğer ifâdeyle istikâmet, Allah Rasûlü'nün örnek şahsiyetinden nasîb almak, ahlâkı ile ahlâklanmak, bir ömür Kur'ân ve Sünnet'in öngördüğü çizgide yaşamaktır. İslam denge dinidir. Aşırılıklardan uzak durmayı ve orta yolu tavsiye eder. Bununla birlikte ahlâkî bazı konuları anlama ve uygulama konusunda asr-ı saâdetten itibaren bazı sapmalar görülmüştür. Bu sapmalar asr-ı saâdette bizzat Hz. Peygamber veya Hz. Ömer gibi kişiler tarafından düzeltilip tashih edilmiş, yanlış yorumlara kayanlar uyarılmıştır. Sonraki asırlarda, özellikle fetihlerin genişlemesiyle birlikte toplumda oluşan zenginlik bazı insanları lüks elbise giyme, konforlu evlerde oturma ve dünya malına hırsla sarılma gibi zaafılara sevk edince, buna karşı bir tepki olarak toplumdaki bazı zâhid insanlar daha ahlaklı ve takvâ üzere yaşama arzusuna yönelmişler, bu arada bazı kişiler aşırıya giderek yanlış yorumlara kaymışlardır. Çalışıp kazanmayı tevekküle aykırı gören, mağaralarda uzlete çekilen, tevekkülü yanlış anlayıp azık almadan çöl yollarına düşen, çok az yedikleri için zayıf düşüp ibadetten geri kalan insanlar olmuştur. İslam'ın tavsiye ettiği ahlak çizgilerinin dışına çıkan bu insanlar hem âlimler hem de kendileri gibi zâhid ve sûfi olan kişiler tarafından uyarılmış, bu konuda tasavvuf ehli tarafından müstakil kitaplar ya da kitapta bölümler yazılmıştır. Bu sayede ahlak ve takvânın doğru anlaşılması ve istikâmet üzere yaşanması konusunda önemli prensipler ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ahlak, İstikâmet, İ'tidâl, Aşırılık.

Takvâ Ve Ahlakta İstikâmet

Abstract

Destination means walking on the right path without going the wrong way. When the word direction in Islamic morality is mentioned, it is understood to live the morality in moderation without delving into excess and understatement, that is, wrong interpretations, and not to leave the middle path and the reasonable line. In other words, the direction is to get a share of the exemplary personality of the Messenger of Allah, to become moral with his morals, to live a lifetime in the line prescribed by the Qur'an and Sunnah. Islam is the religion of balance. It recommends avoiding extremes and the middle way. However, there have been some deviations from the age of bliss in understanding and applying some moral issues. These deviations were caused by Hz. Prophet or Hz. It was corrected and corrected by people like Ömer, and those who misunderstood were warned. In the following centuries, when the wealth of the society, especially with the expansion of the conquests, led some people to weaknesses such as wearing luxury clothes, living in comfortable houses and greedily holding on to worldly goods, some ascetic people in the society turned to the desire to live more morally and pious, as a reaction against this. people have gone to the extreme and slid into misinterpretations. There have been people who saw working and earning as contrary to tawakkul, retreated in caves, misunderstood tawakkul and went to the desert roads without getting any food, and fell short of worship because they ate too little. These people, who went beyond the moral lines recommended by Islam, were warned by both scholars and people who were ascetic and sufis like themselves, and separate books or chapters were written in the book by the people of mysticism. In this way, important principles have been put forward in terms of understanding morality and taqwa correctly and living in the right direction.

Keywords: Ethic, Uprightness, Sobriety, Extremism

1. Giriş

İstikâmet, yanlış yollara sapmadan doğru yolda yürümek demektir. İslam ahlâkında istikâmet denince de ifrat ve tefrite yani yanlış yorumlara dalmadan i'tidâl üzere ahlâkî yaşamak, orta yoldan ve mâkul çizgiden ayrılmamak anlaşılır. Bir diğer ifâdeyle istikâmet, Allah Rasûlü'nün örnek şahsiyetinden nasîb almak, ahlâkî ile ahlâklanmak, bir ömür Kur'ân ve Sünnet'in öngördüğü çizgide yaşamaktır. Kur'ân ve sünnet insanları ahlâkî erdemlere davet ederken, aşırılıklardan da sakındırmış, böylece ahlâkın da orta yolda yaşanmasını tavsiye etmiştir.

Meselâ “**Merhamet**” güzel bir ahlaktır. İnsanlara şefkat ve merhamet göstermek, şahsımıza karşı yapılan hatâları veya hakâretleri affetmek güzel bir ahlaktır. Kur'ân-ı Kerîm'de: “*Afvi tercih et...*” buyrulmakta, (A'râf, 199) ve “*Öfkelerini yutanlar, insanları afvedenler*” (Âl-i İmrân, 134) övülmektedir. Bununla birlikte yapılan suç başka bir kişiye veya toplumun geneline zarar vermiş ise onu affetme yetkisi bizde değildir. Örnek olarak, hırsızlık yapan kişinin cezâsı âyette açıkça ifâde edilmiştir (Mâide, 38). Resûl-i Ekrem, hırsızlık yapan soylu bir kadının affedilmesi yönünde ashaptan gelen bir isteğe şiddetle karşı koymuş ve geçmiş ümmetlerin helâk olmasının başlıca sebeplerinden birinin cezaların sadece fakir ve zayıf kimselere tatbik edilip zengin, soylu ve güçlülerin affedilmesi olduğunu söylemiş, ardından da, “Allah'a yemin ederim ki eğer hırsızlık yapan Muhammed'in kızı Fâtıma olsaydı onun da elini keserdim” diyerek had cezasını uygulamıştır¹. Yargıda hüküm verme konumunda olan kişiler merhameti aşırı yorumla saptırır ve hırsızları affederlerse, toplumda hırsızlık olaylarının önü alınmaz. Hele zenginlerin merhamet gerekçesiyle affedilip fakirlerin cezalandırılması, hiçbir ahlâkî kuralla izah edilemez ve toplumda adâlet duygusunu zedeler. Aynı şekilde bir kişi başka birini öldürmüş ise, merhamet ederek kısas yapmayıp diyet ile olayı kapatmak mümkün ise de, bu konuya karar verecek olanlar, maktûlün birinci derece yakınlarıdır. Başka insanlar veya hâkimler merhamet gerekçesiyle kendiliğinden diyete hükmedemezler. Böyle bir merhamet, istikâmetten sapmak olur.

Bir başka güzel ahlak da “**Sabır**”dır. Kur'ân-ı Kerîm'de: “*Allah sabredenlerle beraberdir*” (Bakara, 153) buyrulmaktadır. Sabrın güzel bir ahlak olduğuna dâir birçok âyet ve hadis vardır. Ancak düşman ordusu ülkeyi işgal etmiş, insanları katletmeye başlamış, ezan susmuş, bayrak inmiş ise, bu durumda “ben sabır ehliyim” diyerek oturmak İslâmî prensiplere uymaz. Orada vatani müdâfaa adına cihad ile ilgili âyetler ve emirler gündeme gelir. Böyle bir işgal döneminde sabırdan bahsetmek, sabır denen ahlâkî yanlış yorumlamak, istikâmetten sapmak olur. İmâm-ı Gazâlî şöyle der: “Yılanların, yırtıcı hayvanların ve akreplerin verdiği eziyete sabr etmek ve onları uzaklaştırmamak tevekkül sayılmaz. Çünkü bu sabırda bir fayda yoktur”².

¹ Buhârî, Enbiyâ', 54, Hudûd, 12; Müslim, Hudûd, 8-9.

² Muhammed Gazâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, Beyrut 1990, V, 161.

“**Zühd ve takvâ**” da güzel ahlakıdır. Dünyaya fazla önem vermemek, nâfile ibadetlere önem verip şüphelilerden sakınmak İslamiyet’in tavsiye ettiği bir hayat tarzıdır. Ancak bunlarda da aşırıya gidip istikâmetten sapmak doğru değildir.

Ashâb-ı kirâmdan bâzıları birgün muhterem vâlidelerimize sorarak Allâh Rasûlü’nün (a.s) ibâdetlerini öğrenmek istemişlerdi. Onlar da gördüklerini anlattılar. Efendimiz’in i’tidâl üzere yapmış olduğu ibâdetlerini az gören bu kimseler kendi kendilerine:

“–Allâh’ın Rasûlü nerede biz neredeyiz? Onun geçmiş ve gelecek günahları bağışlanmıştır.” dediler. İçlerinden biri:

“–Ben ömrümün sonuna kadar, bütün gece uyumaksızın namaz kılacağım.” dedi. Bir diğeri:

“–Ben de hayatım boyunca gündüzleri oruç tutacağım, oruçsuz gün geçirmeyeceğim.” dedi. Üçüncü sahâbî de:

“–Ben de sağ olduğum müddetçe kadınlardan uzak kalacak, asla evlenmeyeceğim.” diye söz verdi. Bir müddet sonra Peygamberimiz onların yanına geldi ve kendilerine şunları söyledi:

“–Şöyle şöyle diyen sizler misiniz? Sizi uyarıyorum! Allâh’a yemin ederim ki ben sizin Allâh’tan en çok korkunuz ve O’na en saygılı olanınızım. Fakat ben bazen oruç tutuyorum, bazen tutmuyorum. Gece hem namaz kılıyor hem de uyuyorum. Kadınlarla da evleniyorum. Benim sünnetimden yüz çeviren kimse, benden değildir.”³

Başka bir rivâyete göre, Rasûlullâh -sallâllâhu aleyhi ve sellem- birgün sahâbeye kıyametten bahsetmişti. Onlar da çok duygulanıp ağladılar. Sonra içlerinden on kişi Osman bin Maz’ûn’un evinde toplandı. Aralarında Hazret-i Ebû Bekir ve Hazret-i Ali de vardı. Yaptıkları istişâre neticesinde, bundan böyle dünyadan el etek çekmeye, kendilerini hadım ettirmeye, gündüzlerini oruçla, gecelerini de sabaha kadar ibâdetle geçirmeye, et yememeye, hanımlarına olan alâkayı azaltmaya, güzel koku sürünmemeye ve yeryüzünde gezip dolaşmamaya karar verdiler. Bu haber Peygamber Efendimiz’e ulaşınca, kalkıp Osman bin Maz’ûn’un evine geldi, fakat kendisini evde bulamadı. Hanımına, Osman ve arkadaşlarının kendisine gelmeleri için haber bıraktı. Onlar da Peygamber Efendimiz’in huzuruna çıktılar. Efendimiz, karar aldıkları husûsları kendilerine sayarak:

“–Bu konularda ittîfak etmişsiniz, öyle mi?” dedi. Onlar:

“–Evet yâ Rasûlullâh! Bizim böyle karar almakta hayırdan başka bir gayemiz yoktur.” dediler. Efendimiz -sallâllâhu aleyhi ve sellem- şöyle buyurdu:

³ Buhârî, Nikâh, 1.

“–Şüphesiz ki ben bunlarla emrolunmuş değilim. Elbette sizin üzerinizde nefislerinizin hakkı vardır. Bazen oruç tutun, bazen tutmayın. Gece hem ibadet edin hem uyuyun. Ben hem ibâdet ederim hem de uyurum. Oruç tuttuğum günler de olur, tutmadığım günler de. Et yediğim gibi hanımlarımla da berâber olurum. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir.”

Sonra ashâb-ı kirâmı toplayıp onlara bir konuşma yaptı ve şunları söyledi:

“Birtakım kimselere ne oluyor ki hanımlarıyla beraber olmayı, yeme içmeyi, güzel koku sürmeyi, uyumayı ve meşrû sayılan dünya zevklerini kendilerine haram kıyorlar. Şüphesiz ki ben size keşiş ve ruhban olmanızı emretmiyorum. Benim dinimde et yemeyi terk etmek, kadınlardan uzaklaşmak bulunmadığı gibi, dünyadan el etek çekip manastırlara sığınmak da yoktur. Ümmetimin seyahati oruç, ruhbanlıkları (takvâları) ise cihaddır. Allâh’a ibadet ediniz, O’na hiçbir şeyi ortak koşmayınız, hac ve umre yapınız, namazlarınızı kılınız, zekâtınızı veriniz, Ramazan orucunu tutunuz. Siz dosdoğru olunuz ki başkaları da öyle olsun. Sizden önceki ümmetler, aşırılıkları yüzünden helâk oldular. Dini kendilerine zorlaştırdılar, Allâh da onlara zorlaştırdı. Bugün kilise ve manastırlarda bulunanlar, onların artıklarıdır.”

Bu hâdise üzerine şu âyet-i kerîme nâzil oldu: **“Ey îmân edenler! Allâh’ın size helâl kıldığı güzel ve temiz şeyleri kendinize haram etmeyin, haddi aşmayın. Çünkü Allâh haddi aşanları sevmez.”** (el-Mâide 5/87).⁴ Demek ki zühd ve takvâ ahlâkî erdemler olmakla beraber, bunlarda aşırıya gidilmesine Hz. Peygamber râzı olmamış ve mâni olmuştur.

Zühd ve takvâ adına bazı aşırılıklara gitme ve istikâmetten sapma durumu sonraki asırlarda da vukû bulmuştur. Nitekim meşhur sûfî Cüneyd Bağdâdî’nin şöyle dediği nakledilir: “Dayım Serî Sakatî kadar riyâzatta (perhiz ve nefis mücâdelesinde) ileri gideni görmedim. Nefsinin rahatı için 98 sene bir defa bile yanını yere koymadı (yatarak uyumadı). Yine bu 98 sene içinde, son ölüm hastalığı hâriç, duvara yaslanmadı”⁵. Bu rivâyette yatıp uyumamak bir mârifet ve başarı gibi övgüyle anlatılmaktaysa da İslam’ın tavsiye ettiği bir şey değildir.

Ebû Nasr Serrâc Tûsî (ö. 378/988) *el-Lüma’* isimli tasavvufî eserinde şöyle der:

“Ben bir topluluk gördüm. Nefislerini aza kanâate mahkûm etmişler, kuru ot yiyerek, su içmeden yaşamaya çalışıyorlar ve fakat farzları kaçırıyorlardı. Çünkü nefislerine adâletle davranmamışlar ve eskilerden bu yola sülûk etmiş kişilerin âdâbını benimsememişlerdi.

Bir grup da uzleti ihtiyar edip mağaralara çekilmişler; böylece halktan kaçtıklarını ya da dağlarda ve sahrâlarda nefislerinin şerrinden emin olacaklarını sanmışlardı. Ya da Allah’ın halvet ve uzlet

⁴ Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtih* (nşr. Cemâl Aytânî), Beyrut 2001, I, 344.

⁵ Abdullah Ensârî Herevî, *Risâle-i Çihil u Dû Fasl der Hikâyet-i Meşâyih, Mecmûa-i Resâil-i Fârsî-yi Hâce Abdullah-i Ensârî* (thk. Muhammed Server Mevlâyî) içinde, Tahran 1389 hş./2010, c. 1, s. 67.

sâyesinde, kendilerini velî kullarına verdiği güzel hâllere erdireceğini, bunun halk arasında iken gerçekleşmeyeceğine inanmışlardı. Bunlar da bu görüşlerinde yanılmışlardır...

Yeni ortaya çıkan bir grup daha gördüm. Onlar da yemeyi azaltıp geceleri uyumadan devamlı Allah'ın zikriyle meşgûl oluyorlar. Hattâ içlerinden kimileri bâzen bayılıyor ve bundan sonra kendisine iyi hizmet edilmeye ve günlerce şefkatle muâmele edilmeye muhtâç oluyor. Ancak bu sâyede farz namazları kılmaya muktedir olabilmektedirler.

Bir kısım sûfiler de nefsânî arzularının kökünü kazımak için tenâsül âletlerini kesmeye kalkışmış ve böylece nefsânî şehvetlerin âfetlerinden kurtulacaklarını sanarak yanılmışlardır. Çünkü âfetler, içerdeki nefsten kaynaklanır. Hastalık bâtında oldukça, zâhirî âletin kesilmesinin bir faydası yoktur. Bu tavır zararlı olduğu gibi, âfeti de çöktür. Âfeti zâhirî âlette sanan ve kesiverince şerrinden kurtulacağını sananlar yanılmıştır⁶.

Yukarıdaki rivâyetlerden anlaşıldığına göre zühd ve takvâ konusu asr-ı saâdetten beri bazı yanlış anlamalara konu olmuştur. Asr-ı saâdette bu konularda istikâmetten sapma eğilimi gösterenler Hz. Peygamber (a.s) tarafından uyarıldığı gibi, sonraki asırlarda sapma gösterenler de tasavvuf klasiklerini kaleme alan büyük mutasavvıflar tarafından uyarılmış, doğru yola ve istikâmete sevk edilmişlerdir.

“**Tevekkül**” yani Allah'a güvenmek de güzel bir ahlâktır. Kur'ân-ı Kerîm'de: “**Allah'a tevekkül et**” (Ahzâb, 3), “**Kim Allah'a tevekkül ederse, Allah ona yeter**” (Talâk, 3) buyrulmaktadır. Ancak asr-ı saâdetten itibaren tevekkül konusunu yanlış anlayanlar olagelmiştir. Devesi ile gelip de: “Yâ Rasûlallah, devemi salayım da tevekkül edeyim mi?” diye soran birine, Hz. Peygamber (a.s): “*Deveni bağla da (sonra) tevekkül et!*” buyurmuştur⁷. Bu rivâyet tevekkül konusunun sahâbe döneminde bile yanlış anlaşılabilirdiğini göstermektedir.

Hz. Ömer (r.a.) da boşta gezen bir gruba: “Siz ne iş yaparsınız, necisiniz?” diye sorunca onlar: “Biz mütevekkilleriz (yani rızık konusunda Allah'a güveniyoruz)” demişler. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.): “Hayır, siz mütevekkil değil, müttekilsiniz (yani tembel olup rızık konusunda başkalarına güvenen kişilersiniz). Mütevekkil, tohumu ektikten sonra Allah'a tevekkül edendir.”⁸ buyurarak tevekkülden ne anlaşılması gerektiğini ortaya koymuştur. Yine Hz. Ömer'in şöyle dediği rivâyet edilir: “Sizden biriniz mescidde oturup rızık aramayı terk ederek “Allahım bana rızık ver” demesin. Çünkü bu, sünnete aykırıdır. Biliyorsunuz ki gök, altın ve gümüş yağdırmaz”⁹.

⁶ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma'* (nşr. Abdülhalîm Mahmûd- Tâhâ Abdülbâkî Sürûr), Kâhire 1960, s. 527-528.

⁷ Tirmizî, Kıyâme, 60.

⁸ İbn Ebi'd-Dünyâ, *et-Tevekkül ala'llâh, Resâilü İbn Ebi'd-Dünyâ* (nşr. Ebû Bekr Sa'dâvî), Şârika 2000, içinde, s. 146 (hadis no. 10).

⁹ Abdülvâhid Sîvistânî Sindî, *Hüsnü'l-fehm ve't-teakkul fî cem'il-kesb ve't-tevekkül* (nşr. Hakku'n-Nebî es-Sindî), Kuveyt 2015, s. 119.

Sonraki asırlarda da tevekkülü yanlış anlayan kişiler olmuştur. Rivâyete göre, bir zâhid ve sûfî olan Şakîk Belhî, rızık temin etmek için çalışmaz, sebeplere tevessül etmezdi. Bir ara hacc dolayısıyla Mekke’de İbrahim b. Edhem ile karşılaştı. İbrahim b. Edhem ona, bunun sebebini sordu. Şakîk Belhî şöyle anlattı: “Çölde yolculuk yapıyordum. Bir yerde iki kanadı kırık bir kuş gördüm. Kendi kendime, “Bak bakalım, bu kuşun rızık nereden geliyor?” dedim ve karşısına oturdum. Derken ağzında çekirge bulunan bir kuş geldi ve çekirgeyi kanatları kırık olan kuşun ağzına bıraktı. Bundan sonra ben de kendi kendime: “Ey nefis, bu sağlam kuşa, bu iki kanadı kırık kuşu besleten Allah, her nerede olursam olayım bana da rızık verir!” dedim ve çalışmayı bıraktım, (tevekküle yöneldim) sırf ibadetle meşgul olmaya başladım.” Bunun üzerine İbrahim b. Edhem şöyle dedi: “Niçin sakat kuşu besleyen sağlam kuş olmuyorsun ki ondan daha faziletli olasın! İşitmedin mi Rasûlullah (s.a.v) ne buyuruyor: “Veren el, alan elden hayırlıdır.” Her işte iki dereceden daha yükseğine tâlip olmak müminin şânındandır ki bu sayede Allah’ın iyi kulları (ebrâr) mertebesine ulaşır.” Bu sözler üzerine Şakîk Belhî (hatâsını anladı), İbrahim b. Edhem’in elini öptü ve: “Ey Ebû İshak, sen bizim üstadımızsın!” dedi.¹⁰

Ebû Tâlib Mekkî’ye (ö. 386/996) göre kişi Allah için mal biriktirirse bu tevekküle zarar vermez¹¹. Tedaviye başvurmak da tevekkülü azaltmaz, çünkü Rasûlullah tedâviyi emretmiştir¹².

Meşhur sûfî Ebû Abdurrahmân es-Sülemî (ö. 412/1021) şöyle der: “Tevekkül, Hz. Peygamber’in hâlidir, çalışıp kazanmak da onun sünnetidir. Onun hâlini (tevekkülü) yaşamaya gücü yetmeyen kişi sünnetine (çalışmaya) yönelir”¹³.

Abdülkerîm Kuşeyrî (ö. 465/1072), tevekkülün mahallinin kalp olduğunu söylemiştir. Kalpte her takdirin Allah’tan olduğu düşüncesi yerleştikten sonra zâhirdeki hareketlerin yani sebebe başvurmanın, çalışmanın tevekküle zarar vermeyeceğini söylemektedir. Çünkü Rasûlullah, devesi ile gelip de “Ya Rasûlallah, devemi salayım da tevekkül edeyim mi?” diye soran birine, “deveni bağla da tevekkül et!” buyurmuştur.¹⁴

İmâm-ı A’zam Ebû Hanîfe’nin talebesi İmam Muhammed Şeybânî (ö. 189/805) *Kitabu’l-Kesb* isimli eserinde tevekkül konusuna değinmiştir. O, zâhidlerin câhilleri ve tasavvuf ehlinin ahmaklarından bir kısmının, ölecek duruma gelenin leş yemesi durumunda olduğu gibi, kesb (çalışıp kazanmak) ancak zaruret halinde câiz olur, normal halde haramdır dediklerini, kesbin Allah’a tevekküle aykırı olduğu ya da tevekkülü azaltacağı görüşünde olduklarını söylemiş, bu

¹⁰ Ebû Bekir ed-Dineverî, *el-Mücâlese ve Cevâhiru’l-İlm*, Beyrut 1998, VIII, 42-43.

¹¹ Ebû Tâlib Mekkî, *Kûtu’l-Kulûb* (thk. Saîd Nesîb Mekârim), Beyrut 1995, II, 30.

¹² Ebû Tâlib Mekkî, *Kûtu’l-Kulûb*, II, 33.

¹³ Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Risâle fî galatâti’s-sûfiyye*, *Mecmûa-i Âsâr-ı Ebû Abdurrahmân-ı Sülemî* (nşr. Nasrullah Pürcevâdî- Muhammed Sürî), Tahran 1388 hş./2009, içinde, c. 3, s. 471.

¹⁴ Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye* (thk. Abdülhalîm Mahmud – Mahmud b. Şerîf), Kahire ts., I, 299-300.

görüşlerine getirdikleri delilleri aktardıktan sonra, kendi görüşünün delillerini sıralamış, çalışıp kazanmanın haram olduğunu söyleyenlerin delillerine cevap vermiştir.¹⁵

Şâfiî âlimi İmâm Mâverdî'ye (ö. 450/1058) göre tevekkül göstererek, azık almadan, insanlardan istemeye güvenerek hac yolculuğuna çıkmak mekruhtur. İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre Yemenliler yanlarına azık almadan hac yolculuğuna çıkıyorlar, “biz Mekke'ye mütevekkiliz” diyorlar ve insanlardan istiyorlardı. Bunun üzerine, “**(Yanınıza) Azık alın. Muhakkak azıkların en hayırlısı takvâdir!**” (Bakara 2/198) âyeti indi.¹⁶

Bu rivâyetlerden anlaşıldığına göre, tevekkül konusu sahâbe döneminde olduğu gibi, sonraki dönemlerde de yanlış anlamalara ve istikâmetten sapan uygulamalara sahne olmuştur.

“**Cömerlik**” de güzel bir ahlaktır. Hz. Peygamber (a.s) son derece cömert bir insandı. Kendisinden bir şey isteyenleri eli boş geri çevirmezdi. Kur'ân-ı Kerîm'de de cömertlik tavsiye edilmiş, ancak hemen ardından cömertlikte aşırıya ve israfâ gidilmemesi tavsiye edilerek şöyle buyrulmuştur: “**Elini boynuna bağlı tutma (cimrilik yapma!) Büsbütün de saçıp savurma; sonra kınanmış olursun, eli boş, açıkta kalırsın.**” (İsrâ, 29). Diğer bir âyette şöyle buyrulur: “**(Rasûlüm!) Sana (hayır yolunda) neyi infâk edeceklerini sorarlar. De ki: İhtiyaç fazlasını (verin)!**” (Bakara, 219).

Cömertlik, infak ve ikram husûsunda aşırı davranmak, sonraları insanlara el açmaya, çoluk çocuğu sefil ve muhtaç bırakmaya sebep olabileceği için uygun görülmemiştir. Vermekte aşırı giderek zor duruma düşen bir insan, bir daha maddî ibâdetleri yapmaya cesaret edemeyebilir. Bu da onun için büyük bir mahrûmiyet olur.

Bir an heyecâna kapılan bazı sahâbîler, zaman zaman mallarının tamamını infak etmek isterlerdi. Allâh Rasûlü -sallâllâhu aleyhi ve sellem- ise gelen şahsın maddî ve mânevî (psikolojik) durumuna göre malının üçte birini, yarısını veya bir miktarını kabul ederdi. Yalnız kendisi ve Hazret-i Ebû Bekir -radiyallâhu anh- bu kâidenin dışında idi. Peygamber Efendimiz harp ganimetlerinden hissesine düşen kısımla birden bire zengin oluverirdi. Bir kısmını âcil ihtiyaçları ve borçları için ayırdıktan sonra tamamını infak ve ikrâm ederdi. Hattâ bazen tamamını infak etmeden huzur bulamazdı. Hazret-i Ebû Bekir -radiyallâhu anh- de İslam ordusu için malının tamamını getirir, Efendimiz de kabul buyururdu. Zîrâ o, bir müddet sonra iktisaden müşkil duruma düşse bile kalbinde hiçbir fütûr olmaz, infâkıdan dolayı pişmanlık duymazdı.

Allâh Rasûlü'nün ve Hazret-i Ebû Bekir'in hâlleri, kendilerine mahsus bir durumdur. Müslümanların umûmu ise hayırlı işleri yaparken bile i'tidâli elden bırakmamalıdır. Zîrâ bu tabîlik ve i'tidal, insanın hem dünyada huzur ve mutluluğuna, hem de âhirette kurtuluşuna sebeptir.

¹⁵ Muhammed eş-Şeybânî, *el-Kesb* (thk. Süheyl Zekkâr), Dımaşk 1400, s. 39-40.

¹⁶ Ebu'l-Hasan Ali Mâverdî, *el-Hâvi 'l-kebîr fî fikhi mezhebi 'l-İmâmi 'ş-Şâfiî*, Beyrut 1999, IV, 201.

Sonuç

Netice olarak, İslam denge dinidir. Aşırılıklardan uzak durmayı ve orta yolu tavsiye eder. Bununla birlikte ahlâkî bazı konuları anlama ve uygulama konusunda asr-ı saâdetten itibaren bazı sapmalar görülmüştür. Bu sapmalar asr-ı saâdette bizzat Hz. Peygamber veya Hz. Ömer gibi kişiler tarafından düzeltilip tashih edilmiş, yanlış yorumlara kayanlar uyarılmıştır. Sonraki asırlarda, özellikle fetihlerin genişlemesiyle birlikte toplumda oluşan zenginlik bazı insanları lüks elbise giyme, konforlu evlerde oturma ve dünya malına hırsla sarılma gibi zaafılara sevk edince, buna karşı bir tepki olarak toplumdaki bazı zâhid insanlar daha ahlaklı ve takvâ üzere yaşama arzusuyla yola çıkmış, ancak bazıları bazen yanlış yorumlara kaymışlardır. Çalışıp kazanmayı tevekküle aykırı gören, mağaralarda uzlete çekilen, azık almadan çöl yollarına düşen insanlar olmuştur. İslam'ın tavsiye ettiği ahlak çizgilerinin dışına çıkan bu insanlar hem âlimler hem de kendileri gibi zâhid ve sûfî olan kişiler tarafından uyarılmış, bu konuda tasavvuf ehli tarafından müstakil kitaplar ya da kitapta bölümler yazılmıştır.

Meşhur mutasavvıf Serrâc Tûsî *el-Lüma'* isimli eserinin son bölümlerinde istikâmetten sapan sûfileri eleştirmiştir. Ebû Abdurrahman es-Sülemî bu konuda *Risâle fî galatâtî's-sûfiyye* adında müstakil bir eser yazmıştır. Rûzbihân Baklî'nin *Galatâtü's-sâlikîn* isimli eseri de aynı konuya dairdir. Zâhid ve sûfilere yönelik eleştirileriyle tanınan Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin *Telbîsü İblîs* isimli eseri de hem âlimlerin hem de sûfilerin bazı yanlışlarını ele alan müstakil bir eserdir. İslam toplumundaki yanlış anlama ve uygulamaların giderilmesi adına bazı eleştirilerin yapılması ve düzeltilmesi için çaba gösterilmesi toplum için çok faydalı bir vazife ve nebevî bir sünnettir.

Kaynakça

Abdullah Ensârî Herevî, *Risâle-i Çihil u Dû Fasl der Hikâyet-i Meşâyih, Mecmûa-i Resâil-i Fârsî-yi Hâce Abdullah-i Ensârî* (thk. Muhammed Server Mevlâyî) içinde, Tahran 1389 hş./2010.

Abdülkerîm Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* (thk. Abdülhalîm Mahmud – Mahmud b. Şerîf), Kahire ts.

Abdülvâhid Sîvistânî Sindî, *Hüsni'l-fehm ve't-teakkul fî cem'il-kesb ve't-tevekkül* (nşr. Hakku'n-Nebî es-Sindî), Kuveyt 2015.

Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih* (nşr. Cemâl Aytânî), Beyrut 2001.

Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Risâle fî galatâtî's-sûfiyye, Mecmûa-i Âsâr-ı Ebû Abdurramân-ı Sülemî* (nşr. Nasrullah Pürcevâdî- Muhammed Sûrî), Tahran 1388 hş./2009, içinde.

Ebû Bekir ed-Dineverî, *el-Müccâlese ve Cevâhiru'l-İlm*, Beyrut 1998.

Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma'* (nşr. Abdülhalîm Mahmûd- Tâhâ Abdülbâkî Sürûr), Kâhire 1960.

Ebû Tâlib Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb* (thk. Saîd Nesîb Mekârim), Beyrut 1995.

Ebu'l-Hasan Ali Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr fî fikhi mezhebi'l-Îmâmi's-Şâfiî*, Beyrut 1999.

İbn Ebi'd-Dünyâ, *et-Tevekkül ala'llâh, Resâilü İbn Ebi'd-Dünyâ* (nşr. Ebû Bekr Sa'dâvî), Şârîka 2000, içinde.

Muhammed eş-Şeybânî, *el-Kesb* (thk. Süheyl Zekkâr), Dımaşk 1400.

Muhammed Gazâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, Beyrut 1990.